

Col·lecció Estudis **1** (2017)

Estimació del Valor Afegit Brut del sector turístic i de l'oci de les comarques de la demarcació de Lleida

Any 2014

Daniel Paül
Jaume Macià
Francisco Garcia

Càtedra TIM

Càtedra TIM

Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya

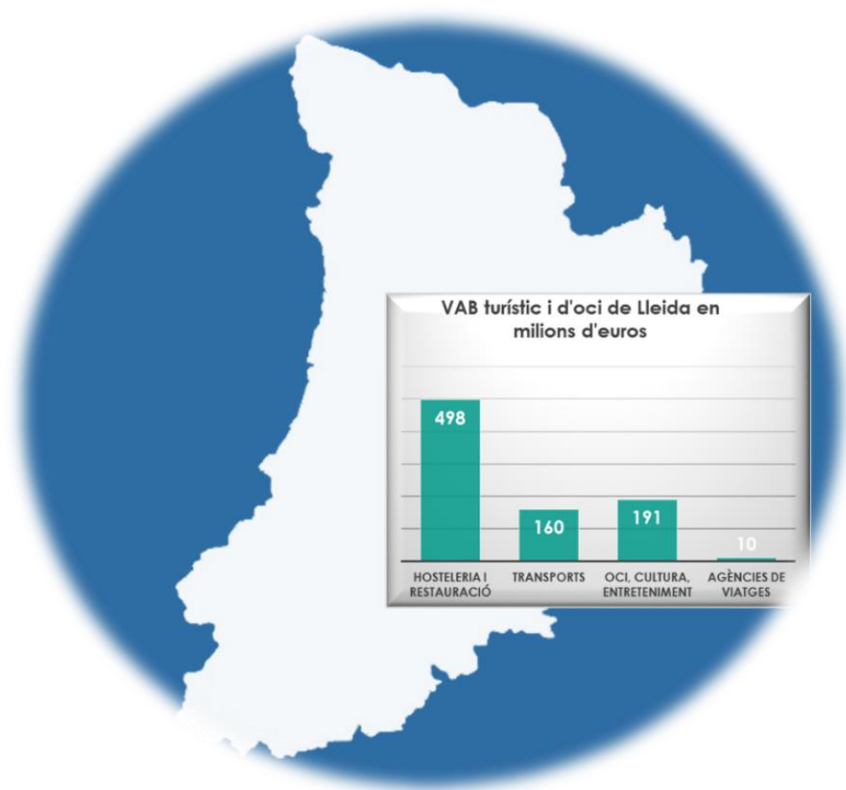

Universitat de Lleida

Diputació de Lleida

Patronat de Turisme

© Daniel Paül, Jaume Macià, Francisco Garcia
© Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya
Lleida, 2017

Estimació del Valor Afegit Brut del sector turístic i de l'oci de les comarques de la demarcació de Lleida, any 2014

© Daniel Paül, Jaume Macià, Francisco Garcia
 © Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya
 Lleida, 2017

1. Índex

Capítol	Pàg.
1.Índex	4
2.Presentació	5
3.Metodologia	7
4.Principals resultats	18
5.Conclusions	28
6.Bibliografia	31

2. Presentació

El present treball, impulsat per la Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya per tal de proporcionar coneixement científic sobre el sector turístic al Patronat de Turisme de la Diputació de Lleida, parteix de l'objectiu de mostrar el paper de les activitats turístiques i de l'oci en l'economia de les comarques lleidatanes. Concretament, s'enfoca a aproximar-se al Valor Afegit Brut (VAB a preus bàsics) que generen els diversos subsectors turístics i de l'oci, tenint com a referència l'any 2014¹. Aquest és el darrer any del qual l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT) ha estimat una desagregació sectorial del VAB de les economies comarcals del país; sent aquest un fet important, doncs, un dels objectius d'aquest estudi és dur a terme una estimació compatible amb les dades estadístiques sobre economia d'aquest organisme oficial. Alhora, que serveixi de punt de partida per a estimacions similars, a partir de la definició d'indicadors significatius, que permetin resseguir l'evolució econòmic del turisme i de l'oci a les terres lleidatanes.

L'obtenció d'aquesta informació suposa una anàlisi més detallada de les dades actualment disponibles, tot sovint a escala provincial, en permetre observar la diversitat territorial de les repercussions generades pel sector turístic, incloent-hi l'oci. Aquesta informació ha de servir, en efecte, per a un millor coneixement de l'activitat que genera aquest sector i, en conseqüència, per planificar més adequadament la seva gestió, abordar com potenciar els seus aspectes positius o bé corregir o incidir a través de diverses polítiques en les possibles debilitats.

La importància del sector turístic a nivell global es pot observar en alguns dels indicadors que ofereix l'Organització Mundial del Turisme². Segons dades d'aquest organisme internacional, referents a l'any 2016, el 10% del producte interior brut mundial estaria relacionat, de forma directa o induïda, amb aquest sector. El mateix es podria dir d'un de cada onze llocs de treball. De fet, l'increment del pes del sector turístic ha estat una constant en les darreres dècades, i s'ha aguditzat a l'actual fase de desenvolupament de la globalització. L'any 2000 el turisme internacional va suposar uns ingressos de 495.000 milions de \$, mentre que l'any 2016 aquesta xifra havia ascendit fins als 1.250.000 milions de \$³. És més, si considerem el turisme internacional i el turisme nacional -el que els ciutadans de cada país realitzen dins de les seves fronteres-, segons el World Travel & Tourism Council⁴ (2017), els ingressos turístics totals al món haurien passat dels 2.510.000 milions de \$ l'any 2000 fins als 4.976.000 de \$ de l'exercici

¹ El treball analitza les diverses comarques incloses a la província de Lleida. En el cas de la Cerdanya, només hem tingut present els municipis inclosos a la província de Lleida. En el cas de Gósol, municipi del Berguedà que pertany a la província de Lleida, hem inclòs únicament les dades de les empreses turístiques instal·lades a la localitat. Aquestes dades només les incloem a tall complementari en la cartografia i no poden entendre's com a comparables amb les comarcals.

² Organització Mundial del Turisme (2017): *Panorama OMT del turisme internacional*, Madrid, OMT, pàgina 3.

³ Estimació a partir de les dades de l'Organització Mundial del Turisme (2017): *UNWTO World Tourism Barometer, Statistical Annex, vol. 15, March, 2017*, Madrid.

⁴ Base de dades del WTTC (2017): www.wttc.org/datagateway/.

de 2016. La importància del turisme a l'economia mundial és encara més significativa si analitzem territoris com el català, l'espanyol o el dels països del sud d'Europa.

Ara bé, la quantificació dels efectes generats per sector turístic a cadascuna d'aquestes economies resulta complexa. Existeixen una sèrie de condicionants que impedeixen discriminar de forma exhaustiva quines són les repercussions que l'activitat turística i l'oci tenen en un territori determinat. Aquests condicionants són, bàsicament, de dos tipus. En primer lloc, les limitacions per quantificar els efectes concrets de l'activitat turística⁵. No hem de passar per alt que una mateixa activitat econòmica pot ser turística o no turística, en funció de qui ho consumeixi. A mode d'exemple, el lloguer d'un autobús per portar els treballadors a l'empresa és considerat com una activitat no turística. El lloguer del mateix autobús per portar un grup a una estada de dos dies seria una activitat plenament turística. Aquesta situació obliga a realitzar estimacions que supleixin aquestes carències.

En segon lloc, trobem limitacions derivades del secret estadístic per a àmbits territorials de dimensions reduïdes o poc poblats, o directament per la falta de dades desagregades a escales territorials com la municipal o la comarcal. El secret estadístic impedeix difondre dades de persones o de col·lectius, sempre que aquests puguin ser identificables, situació que podria donar-se amb les xifres referides a determinats subsectors del món turístic quan parlem a escala municipal o comarcal, segons els casos. No obstant, la delimitació concreta de l'activitat turística, donada la seva heterogeneïtat estructural, exigeix d'una anàlisi detallada que tot sovint suposa treballar amb grups reduïts de població o espais petits. Seguint amb l'àmbit de l'exemple anterior, la diferenciació dels conductors d'autobús dels transportistes de mercaderies exigeix obtenir dades del conjunt dels treballadors a tres dígits de la Classificació Nacional d'Activitats Econòmiques (CNAE). Una diferenciació que genera un volum important de subgrups i que en àmbits poc poblats com alguns de la província de Lleida genera, inevitablement, que les dades resultants no siguin fetes públiques en uns casos, o que no hi hagi informació produïda per escales municipals i/o comarcals, en altres casos.

Per tot això, les dades presentades en aquest treball no s'han de llegir en clau absoluta, sinó com un exercici rigorós d'aproximació a l'economia turística lleidatana, que permet obtenir informació comparativa del grau de desenvolupament del sector turístic i de l'oci a les diverses comarques de la nostra demarcació, i del seu paper en les seves economies. En aquest sentit, els resultats obtinguts poden contribuir a valorar amb més solidesa les potencialitats i les problemàtiques que, de la intensitat de la seva presència o de la feblesa de la seva implantació, poden derivar-se d'aquest estudi, i, al mateix temps, guiar les polítiques públiques de les diverses administracions territorials en el terreny de la promoció, desenvolupament, planificació i ordenació del turisme.

⁵ L'Organització Mundial del Turisme estableix com a activitat turística el desplaçament de persones més enllà del seu entorn habitual, per un període superior a 24 hores i inferior a un any, sempre que el motiu que justifiqui aquest desplaçament sigui una activitat no remunerada. Si el desplaçament és inferior a les 24 hores, però també justificat segons els criteris anteriors, es parla d'excursionista.

3. Metodologia

3.1. Bases metodològiques

El present treball ha pres com a punt de partida la metodologia emprada en les estadístiques realitzades per l'Organització Mundial del Turisme recollides a dues publicacions *Tourism Satellite Account: Recommended Methodologic Framework* (2008)⁶ y a *Tourism Satellite Account data around the world worldwide summary* (2010), que, a banda d'aportar una profunda anàlisi metodològica, aporta informació estadística al respecte de nombrosos països. D'igual forma, hem tingut present els fonaments metodològics dels estudis del World Travel & Tourism Council (2016) *Travel & Tourism. Economic Impact 2016. Methodology*, que, per cert, a la seva base de dades -Data Gateway- recull una estimació de l'aportació econòmica directa i indirecta del turisme per a cada país. Així mateix, hem considerat les propostes metodològiques que s'exposen per l'Institut Nacional d'Estadística (2016) a *Breve descripción de la metodología para la elaboración de la Cuenta Satélite del Turismo 2010-2014*, i aquelles que es detallen a l'Institut d'Estadística de Catalunya tant a (2016) *Estadística i comptes de les empreses turístiques, referides a l'any 2014. Metodologia*, com a (2016) *Compte satèl.lit del turisme a Catalunya*.

L'aproximació a la valoració econòmica del turisme es pot elaborar des de dos enfocaments diferenciats: el de la producció del bé turístic i el del consum del bé turístic.

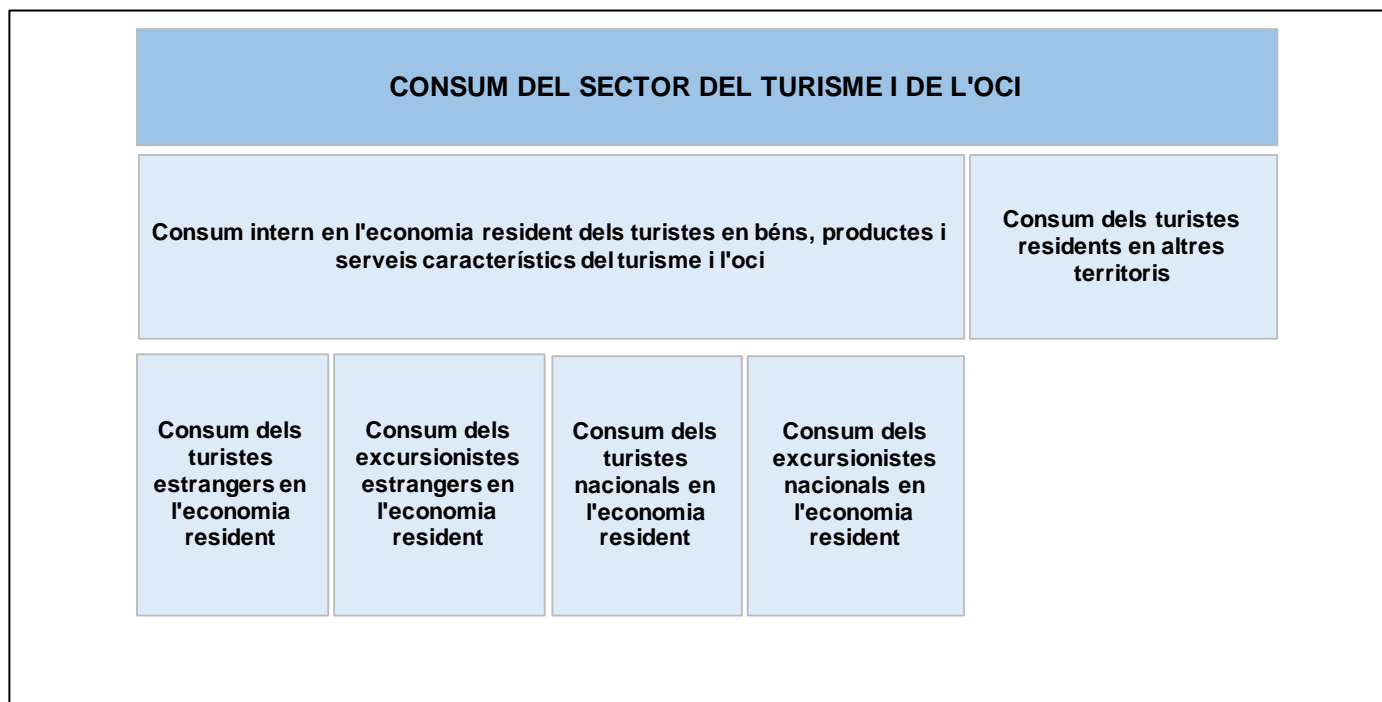
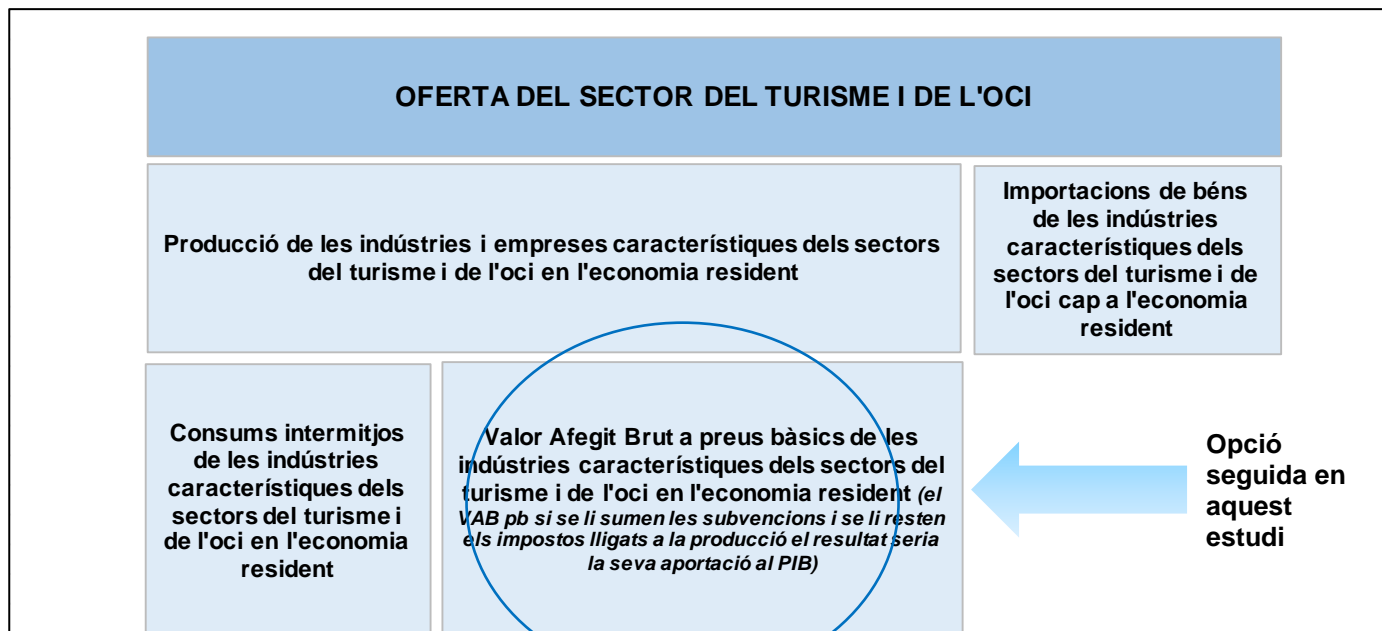
En efecte, d'una banda, el conjunt d'activitats que s'engloben sota l'epígraf de "turisme i oci" obtenen un valor econòmic per la producció dels seus béns, productes i serveis, que constitueix l'oferta del sector. El resultat seria el concepte *valor de la producció*, al qual si li sostraiem el valor del consum de productes intermedis (inputs), li sumem el valor de les subvencions directes rebudes i li restem el valor dels impostos directes lligats a la producció, ens dona una xifra que és el *Valor Afegit Brut a preus bàsics*, que bàsicament és l'aportació d'aquest sector al PIB d'un territori determinat. Lògicament, aquest concepte no inclou impostos com l'IVA, que estan relacionats amb el consum.

D'una altra banda, el valor econòmic d'aquest conjunt d'activitats que podem definir sota la denominació genèrica de "turisme i oci", també es pot estimar a partir de considerar el valor del consum que en un territori es produeix de béns, productes i serveis relacionats. Aquest consum suma el valor de la despesa en turisme i oci que efectuen els turistes i els excursionistes autòctons en un determinat territori considerat i el que realitzen els turistes i els excursionistes estrangers en el mateix territori. A aquest valor cal sostroure el valor del consum en turisme i oci que els residents -turistes i excursionistes- gasten (consumeixen) en altres territoris -

⁶ Statistics and Tourism Satellite Account (TSA) Programme (2010) *TSA data around the world worldwide summary* Madrid, World Tourism Organization. Consultat el 21 d'octubre de 2016 a: http://statistics.unwto.org/sites/all/files/pdf/tsa_data.pdf

nacionals o internacionals-. Per tant, com estem parlant de despesa en consum final, aquesta incorpora ja tots els impostos lligats al consum, com per exemple l'IVA en el nostre país. Aquí cal tenir present, a més, que una part de la despesa turística té lloc en el país o localitat d'origen del turista o que aquest pot efectuar la despesa durant el propi viatge (per exemple, quan compra benzina durant el trajecte d'anar del lloc de residència al lloc on farà turisme).

Quadre 1. Valoració de l'activitat econòmica del turisme i de l'oci: oferta i demanda

En el present estudi, s'ha optat per tenir en compta l'enfocament de l'oferta, és a dir, per estimar el valor afegit brut a preus bàsics que aporten les diferents activitats turístics i d'oci que es desenvolupen a la província de Lleida. En aquest sentit, cal ressaltar que les dades del valor del VAB a preus bàsics de l'activitat del turisme i de l'oci no són les mateixes que les que resulten de avaluar el valor econòmic de la despesa o consum en turisme i oci, malgrat de vegades tinguin un ús públic com si fossin dades "sinònimes". Ans al contrari, poden donar-se xifres força diferents entre l'avaluació via oferta o via demanda (recordem, així, que el VAB a preus bàsics incorpora el valor a preus de productor, mentre que la despesa o consum incorpora el valor final del bé, producte o servei adquirit amb tots els impostos inclosos que paga el consumidor).

3.2. Activitats englobades en el món del turisme i l'oci

En termes generals, pràcticament tots els organismes que produeixen estadístiques sobre turisme i oci, així es corrobora en les publicacions que acabem d'enunciar, consideren sempre com a base per a analitzar el seu paper econòmic el sector "d'Hosteleria i Restauració", és a dir, aquell sector econòmic (però també d'ocupació laboral) que engloba les activitats d'allotjament en hotels, hostals i pensions, en càmpings, en apartaments, en cases rurals, en albergs i cases de colònies, així com el bars, fondes, restaurants i espais de menjar col·lectius. Aquí ja sorgeix un problema de difícil solució: com discriminar el consum realitzat per residents (que no són turistes) a la seva mateixa localitat en bars i restaurants. A escales com la comarcal i municipal, aquest dilema no té pràcticament solució, i hem de referir-nos a aquest subsector com un tot, englobant les seves dades.

Un altre subsector relacionat amb el turisme directament és el dels majoristes i minoristes de viatges i touroperadors. Malauradament, en el nostre cas, les dades de la seva aportació al VAB només es coneixen a escala de comunitat autònoma o pel conjunt de l'Estat, i no per comarques o municipis.

A partir d'aquí, el món del turisme es converteix en un espai heterogeni i complex, amb límits difusos i canviants, en bona mesura, producte de la pròpia naturalesa d'aquest àmbit que ultrapassen l'economia i ha de ser contemplat com un fenomen cultural, social, polític, institucional i amb evidents implicacions i interaccions mediambientals. Però també, perquè el nivell d'interrelació amb altres subsectors econòmics és molt elevat i pot ser diferent segons l'estadi de desenvolupament del turisme en cada territori i en cada moment històric, i segons la seva inserció en el sistema turístic nacional i internacional.

Així, podem veure les diferents aproximacions en els següents quadres, enfocats des del costat de l'oferta -és a dir, de la producció del bé turístic-, i no des del consum, i que s'utilitzen pels organismes estadístics oficials a Catalunya i a Espanya, quan es tracta d'estimar les macromagnituds del turisme en els respectius territoris.

Quadre 2. Les activitats que engloba l'economia del turisme segons els instituts oficials d'estadística: INE i IDESCAT

Activitats d'activitats característiques del turisme -des de l'òptica de l'oferta- segons l'INE (2004/2016), basades en la <i>Cuenta Satélite del Turismo en España</i>	Codi NACE rev.2
1- Hotels i similars	55
2- Segones residències en propietat (imputat)	68
3- Restaurants i similars	56
4- Serveis de transport de passatgers per ferrocarril	49.1+49.2
5- Serveis de transport de passatgers per carretera	49.3
6- Serveis de transport marítim de passatgers	50
7- Serveis de transport aeri de passatgers	51
8- Serveis annexos al transport de passatgers	52
9- Lloguer de bens d'equipament de transport de passatgers	77.1
10- Agències de viatges i similars	79
11- Serveis culturals	90+91+92
12- Serveis d'activitats esportives i altres activitats d'oci	93

Activitats de les empreses turístiques segons l'IDESCAT (2016), basades en l' <i>Enquesta anual de serveis</i>	codi CCAE-2009
1. Transport terrestre, excepte mercaderies per carretera	491, 493
2. Transport marítim i aeri de passatgers i activitats afins al transport aeri	501, 503, 511, 5223
3. Hotels i allotjaments similars	551
4. Allotjaments turístics i altres allotjaments de curta durada	552
5. Càmpings i altres tipus d'allotjaments	553, 559
6. Restaurants i establiments de menjars	561
7. Provisió de menjars preparats per a celebracions i altres serveis de menjars	562
8. Establiments de begudes	563
9. Activitats immobiliàries	682, 6832
10. Activitats de lloguer	7711, 7721, 7734, 7735
11. Activitats de les agències de viatges, operadors turístics i altres serveis de reserves	79
12. Organització de convencions i fires de mostres	823
13. Activitats de creació, artístiques i d'espectacles	90
14. Activitats de museus i altres activitats culturals	9102, 9103, 9104
15. Activitats relacionades amb els jocs d'atzar i les apostes	92
16. Activitats esportives, recreatives i d'entreteniment	9311, 9319, 9321, 9329

Font: INE (2004, 2016) i IDESCAT (2016).

En el present estudi, hem utilitzat com a referent a aquelles activitats turístiques de les quals disposem d'una estimació oficial desagregada a escala comarcal del Valor Afegit Brut a preus bàsics -preus de producció sense impostos-; i aquelles altres significatives de les quals disposàvem d'una estimació fiable del nombre d'ocupats a escala comarcal i amb ella podíem estimar la productivitat mitjana a partir de la qual arribar a una estimació del VAB respecte comarcal. En tot cas, hi ha un àmbit que expressament no s'ha volgut afegir a la nostra estimació: "les activitats immobiliàries". Doncs, es considera molt difícil quantificar a escala comarcal, amb la informació estadística disponible, la part d'aquesta activitat econòmica que és imputable al turisme i la que no, i més en un territori com el de Lleida, en el qual el turisme no ha assolit el nivell de desenvolupament d'altres espais de Catalunya. Lògicament, aquesta

decisió té implicacions en el resultat final del VAB del turisme i de l'oci, si bé considerem que la proposta emprada en aquest estudi s'ajusta més a la realitat del món turístic lleidatà.

Quadre 3. Les activitats utilitzades en la present estimació del VAB turístic de Lleida

Activitats d'activitats característiques del turisme -des de l'òptica de l'oferta-, utilitzades en la present estimació	Codi NACE rev.2	agrupació utilitzada en el present estudi
1- Hotels i altres formes d'allotjament de pagament (càmpings, apartaments, cases rurals, albergs...)	55	Hosteleria i restauració
2- Restaurants, bars, fondes i serveis de menjar col·lectius	56	Hosteleria i restauració
3- Activitats de transport de passatgers per ferrocarril i per carretera	49	Transports de viatgers
4- Activitats de transport marítim de passatgers	50	Transports de viatgers
5- Activitats de transport aeri de passatgers	51	Transports de viatgers
6- Activitats annexes al transport de passatgers	52	Transports de viatgers
7- Lloguer de bens d'equipament de transport de passatgers	77.1	Lloguer de cotxes
8- Agències de viatges i majoristes de viatges	79	Agències de viatges
9- Museus, arxius, monuments, activitats culturals, espectacles i entreteniment	90+91+92	Activitats culturals, d'entreteniment i d'oci
10- Activitats esportives i altres activitats d'oci	93	Activitats culturals, d'entreteniment i d'oci

Font: Elaboració pròpia.

3.3. Metodologies per al càlcul de cada subsector

A continuació s'exposa el mètode concret que s'ha emprat en aquest estudi per estimar el VAB a preus bàsics de cada subsector en els que hem agrupat el turisme i l'oci de Lleida.

Hosteleria i restauració. Aquest sector d'activitat és l'únic pel qual existien dades oficials disponibles de forma desagregada a nivell comarcal. En efecte, l'estimació del PIB territorialitzat que desenvolupa l'IDESCAT ofereix el VAB a preus bàsics del sector d'Hosteleria i Restauració (CNAE 55 i 56) per a cada comarca catalana. Les darreres dades publicades fan referència a l'any 2014, i van ser publicades al llarg de l'any 2016. No hi ha informació sobre VAB a nivell comarcal de l'aportació per separat de les empreses d'allotjament i de les empreses de restauració i bars.

Transports de passatgers. L'estimació del PIB territorialitzat de l'IDESCAT per l'any 2014 no diferencia l'aportació al VAB dels transports de viatgers del transport de mercaderies, de les activitats annexes als transports i de les comunicacions, doncs a tots aquets sectors els engloba sota l'epígraf de "Transports, Informacions i Comunicacions". Per tal d'estimar el VAB a preus bàsics només de les empreses que es dediquen als transports de passatgers (CNAE 49, 50, 51 i 52) en cada comarca lleidatana, hem procedit a quatre processos interrelacionats. El primer, ha estat utilitzar les dades de les Taules Input-Ouput de 2011 de l'economia catalana, elaborades per l'IDESCAT (2015), perquè incorporen informació sobre 82 branques d'activitat i desagreguen el VAB per als diferents tipus de transports de passatgers a nivell de Catalunya. També hem considerat les xifres que aporten dues publicacions més de l'IDESCAT: *Enquesta*

Anual de Serveis, 2015 i Resultats econòmics de les empreses turístiques. Catalunya, 2014. La primera d'aquestes fonts, ens permet valorar la interrelació econòmica entre les empreses de transports i els sectors típicament turístics (des de la doble vessant dels orígens dels consums intermedis i de les destinació de la producció). El resultat d'aquesta operació l'hem aplicat al VAB del sector Transports, Informacions i Comunicacions de l'IDESCAT per l'any 2014, per obtenir el valor del VAB del subsector de transports de passatgers a escala catalana i lleidatana. El segon, hem considerat l'ocupació del sector transports de passatgers a partir de la afiliació a tots els regiments de la Seguretat Social mitjana de l'any 2014 (basada en la mitjana aritmètica de les dades de 31 de desembre de 2013, 30 de juny de 2014 i 31 de desembre de 2014). Aquestes dades d'afiliació per l'any 2014 es disposen a escala comarcal. Amb el primer i el segon pas, hem aconseguit delimitar la productivitat mitjana dels subsectors de transports de viatgers relacionats amb el turisme a nivell provincial. Tercer, per calcular les diferències comarcals de productivitat dels subsectors de transports de passatgers, hem tingut present les diferències de productivitat que se'n deriven de relacionar el VAB del conjunt del sector de Transports, Informacions i Comunicacions que estima l'IDESCAT pel 2014 i la afiliació a la Seguretat Social també de 2014 d'aquests sectors, dades que, unes i altres, sí tenim a escala comarcal.

Lloguer de vehicles. Aquest sector (CNAE 77.1) és el més complex en termes d'obtenir dades que permetin desenvolupar una estimació sòlida a escala comarcal de la seva aportació al VAB. Aquí, per distribuir comarcament el VAB que aquest subsector genera a nivell provincial, hem hagut de recórrer a fons indirectes, especialment la referida a les empreses del sector de lloguer de vehicles i la seva localització que recull la base de dades del Sistema de Anàlisis de Balances Ibèriques (SABI). Informació que hem completat amb la que es relaciona, sobre la presència d'aquestes empreses en el territori lleidatà, a la pàgina web del Patronat de Turisme de la Diputació de Lleida⁷. Per determinar les ràtios de productivitat del lloguer de vehicles a escala catalana, base sobre la que concretar la productivitat mitjana de la província de Lleida, hem tingut present tres fonts d'IDESCAT: *Els comptes econòmics anuals de Catalunya, 2010-2016*, *l'Enquesta Anual de Serveis 2015*, i *Marc Input-Output de Catalunya 2011*.

Agències de viatges i majoristes de viatges. Aquest sector (CNAE 79) agrupa les empreses de minoristes i les majoristes de viatges. A partir de les dades que es recullen a dues publicacions d'IDESCAT: *Els comptes econòmics anuals de Catalunya, 2000-2016* i *l'Enquesta Anual de Serveis 2015*, hem delimitat el VAB que aquestes empreses suposen pel conjunt de l'economia catalana. A continuació hem estimat la productivitat mitjana a partir de la afiliació a tots els règims de la Seguretat Social (assalariats i autònoms) dedicats a les activitats de les agències de viatge i als touoperadors. Tenint present el diferencial de productivitat del sector serveis de l'economia catalana en relació a la lleidatana, i aplicat aquest a la productivitat mitjana catalana del subsector agències de viatges i el touoperadors, hem pogut obtenir el VAB d'aquest sector per a la província de Lleida. Per a distribuir comarcament aquest VAB des les agències de viatges i touoperadors, primer hem aconseguit la afiliació a la Seguretat Social d'aquestes empreses, calculant la mitjana anual de l'any 2014 per a cada comarca (tenint

⁷ <http://www.lleidatur.com/Turisme/Guiapractica/Comarribarhi/Lloguerdecotxes.aspx>

present les dades corresponents a 31 de desembre de 2013, 30 de juny de 2014 i 31 de desembre de 2014). Aquest volum d'ocupats l'hem multiplicat per la productivitat d'aquest subsector a escala comarcal (aquesta l'hem calculat aplicant-li el diferencial de productivitat comarcal que se'n deriva de l'estimació del VAB comarcal pel 2014 de l'IDESCAT pel conjunt del sector d'Activitats Immobiliàries, Tècniques i Administratives, on s'engloba el subsector d'agències de viatges, dividit per l'ocupació mitjana anual pel 2014 que es recull a les dades d'afiliació a la Seguretat Social).

Activitats d'entreteniment, cultura i oci. Aquí estem davant d'un conjunt de sectors heterogenis que conformen el món de l'oci, en la seva accepció més laxa, i que la CNAE agrupa en els epígrafs 90, 91, 92 i 93, i que incorporen activitats d'espectacles (cinema, teatre, musicals, però també els parcs d'atraccions...), els museus i monuments (inclosos jaciments arqueològics), els jocs d'atzar (entre ells els casinos i els bingos), la cultura (biblioteques, arxius, centres i culturals, espais d'exposicions...), així com les activitats esportives (que inclouen, entre altres, els circuits de carreres automobilístiques, les estacions d'esquí o els parcs aquàtics). En l'estimació de la seva aportació al VAB lleidatà, hem seguit els mateix procediment que en el cas precedent. En efecte, tenint com a referent les dades que apareixen a dues publicacions d'IDESCAT: *Els comptes econòmics anuals de Catalunya, 2010-2016* i *l'Enquesta Anual de Serveis 2015*, hem estimat el VAB que aquestes empreses suposen pel conjunt de l'economia catalana. A continuació hem elaborat la ràtio de productivitat mitjana d'aquest subsector a partir de la afiliació a tots els règims de la Seguretat Social (assalariats i autònoms) dedicats a les activitats d'oci, cultura i entreteniment, i l'hem relacionat amb el VAB del subsector prèviament fixat. A continuació, hem calculat el diferencial de productivitat del sector serveis de l'economia catalana en relació a la lleidatana, i aplicat aquest a la productivitat mitjana catalana del subsector d'oci, cultura i entreteniment, hem pogut obtenir el VAB d'aquest sector per a la província de Lleida. Per a distribuir comarcament el VAB d'aquest subsector, primer hem aconseguit la afiliació a la Seguretat Social d'aquestes empreses, calculant la mitjana anual de l'any 2014 per a cada comarca (tenint present les dades corresponents a 31 de desembre de 2013, 30 de juny de 2014 i 31 de desembre de 2014). Aquest volum d'ocupats l'hem multiplicat la productivitat d'aquest subsector a escala comarcal (aquesta l'hem calculat aplicant-li el diferencial de productivitat comarcal que se'n deriva de l'estimació del VAB comarcal pel 2014 de l'IDESCAT pel conjunt del sector d'Administració pública i Altres Serveis, on s'engloba el subsector d'oci, cultura i entreteniment, dividit per l'ocupació mitjana anual pel 2014 que es recull a les dades d'afiliació a la Seguretat Social).

3.4 Dades estadístiques i publicacions de referència

En el present estudi, s'ha considerat com a estadística de referència l'estimació del Valor Afegit Brut a preus bàsics per a sectors i subsectors a nivell comarcal, que ha realitzat l'Institut d'Estadística de Catalunya -IDESCAT-, i que es recull a (2016) **PIB, estimacions territorials, base 2010**; que té l'any 2014 com a referent temporal, amb un nivell de desagregació d'11 branques i on apareix la branca "hosteleria i restauració" diferenciada.

En aquest sentit, cal tenir present que un objectiu fonamental d'aquest treball és que l'estimació de la producció econòmica del sector turístic i de l'oci fos compatible i homologable amb les estimacions oficials del valor afegit brut per àmbits econòmics i per comarques que l'IDESCAT ha produït. Aquest fet és important, ja que ha de permetre, partint d'aquest primer estudi, calcular l'evolució del VAB del món turístic i de l'oci català temporalment, i fer-ho mantenint la coherència amb les estimacions macroeconòmiques, sectorials i territorials de l'IDESCAT que, recordem, són considerades com a oficials.

Quadre 4. Dades del Marc input-output de Catalunya any 2011 (IDESCAT)

subsectors	Marc Input-Output de Catalunya any 2011 (Idescat, 2015)		
	VAB a preus corrents (milions d'euros)	Producció a preus corrents (milions d'euros)	Multiplicador Producció/VAB
transport de passatgers	1.992,0	4.866,0	2,4428
allotjament i restauració	10.925,0	19.263,0	1,7632
agències de viatges i operadors turístics	434,0	1.166,0	2,6866
oci i entreteniment	3.417,0	6.342,0	1,8560
lloguer de cotxes	520,0	1.317,0	2,5327
total subsectors turístics	17.288,0	32.954,0	1,9062
total economia	194.483,0	418.423,0	2,1515
% sectors turístics/total economia	8,89	7,88	

Quadre 5. Dades dels Comptes econòmics anuals de Catalunya any 2014 (IDESCAT)

subsectors	Comptes econòmics anuals de Catalunya any 2014 (Idescat, 2016)		
	VAB a preus corrents (milions d'euros)	Producció a preus corrents (milions d'euros)	Multiplicador Producció/VAB
transport de passatgers	2.368,8	6.450,4	2,7231
allotjament i restauració	10.329,0	18.489,0	1,7900
agències de viatges i operadors turístics	439,3	1.218,0	2,7725
oci i entreteniment	3.962,0	7.298,0	1,8420
lloguer de cotxes	767,8	1.351,5	1,7602
total subsectors turístics	17.866,9	34.806,9	1,9481
total economia	191.639,0	409.072,0	2,1346
% sectors turístics/total economia	9,32	8,51	

Conjuntament amb aquesta font, com ja s'ha comentat, s'han utilitzat dues altres importants operacions estadístiques de l'IDESCAT com són (2017) **Comptes econòmics anuals de Catalunya, sèrie 2010-2016**, amb un detall per branques productives més elevat, però sense desagregació territorial; així com (2016) **Resultats econòmics de les empreses turístiques. Catalunya. 2014**, que tampoc aporta dades territorialitzades però sí sectorialitzades i amb informació estadística significativa sobre els subsectors turístics del país.

A més, sens dubte, cal fer esment a les taules input-output referides a l'exercici de 2011, amb xifres distribuïdes en 82 branques d'activitat -diferenciat-se quasi totes les turístiques-, i que ha desenvolupat el mateix IDESCAT i que recull a la publicació (2016) **Marc Input-Output de Catalunya 2011**.

Totes aquestes fonts són coherents metodològicament i en els resultats. Al costat d'elles, cal citar una altra publicació de l'IDESCAT (2016), **l'Enquesta anual dels serveis, 2014**, que aporta dades macroeconòmiques i d'ocupació de cadascun dels subsectors de l'economia terciària, amb un nivell de detall important, si bé no inclou cap desagregació territorial.

Com a informació complementària, bàsica pels càlculs de la productivitat, cal parlar de les xifres **d'afiliació a la Seguretat Social de l'any 2014**, amb un ampli nivell de desagregació per sectors i subsectors, i amb dades a nivell provincial, comarcal i a nivell municipal (una part d'aquesta informació es fa pública a través de l'Observatori del Treball i Model Productiu, de l'IDESCAT i de la Seguretat Social).

Si bé aquestes fonts estadístiques oficials han estat la base de les estimacions que aquí es presenten, es necessari valorar i reivindicar les aportacions d'una de les publicacions més rellevants en el terreny de l'anàlisi de la territorialització de l'economia catalana, com és **l'Anuari econòmic comarcal de Catalunya 2016**, del Servei d'Estudis de Catalunya Caixa-BBVA editat online el 2016, i que exposa dades de VAB desagregades per sectors i subsectors a escala comarcal, en el nostre cas també referides a l'any 2014, si bé la desagregació per subsectors productius només es consigna per l'any 2013. Aquesta publicació periòdicament aporta una sòlida aproximació a les economies comarcals de Catalunya des de fa ja força anys, i està elaborada per un equip de professionals de la Universitat Autònoma de Barcelona dirigits per l'economista Josep Oliver.

Tanmateix, cal tenir present que els valors en aquesta publicació estan expressats en euros constants del 2000, i que les dades estimades per a cada subsector mostren uns valors relativament diferents als manifestats a les publicacions oficials de l'IDESCAT delimitades pel mateix exercici, producte de les diferents metodologia utilitzades i de que les estadístiques de base utilitzades en alguns dels càlculs no són les mateixes. Per aquest motiu, hem transformat en euros corrents de 2013 aquests valors, a partir dels deflactors globals de l'economia catalana, per així disposar de dades comparables entre les que proporciona l'Anuari i les que elaboració l'IDESCAT i que recull en el PIB estimacions territorials base 2010. La comparació entre ambdues fonts no manifesta diferències significatives a escala catalana, doncs el VAB del subsector de l'Hosteleria i la restauració que estima l'Anuari per l'any 2013 seria de 10.825

milions d'euros corrents, mentre que l'IDESCAT situaria aquest ítem en 10.899 milions d'euros corrents.

No obstant, les discrepàncies s'accentuen quan descendim d'escala d'anàlisi, i comparem els resultats de la província de Lleida i de cadascuna de les seves comarques. Segons les dades de l'Anuari el VAB de l'Hosteleria i la restauració de la província de Lleida l'any 2013 va ser de 655,6 milions d'euros (en valors corrents), mentre que les xifres de l'IDESCAT el situen en 484,5 milions d'euros. Valors que comporten que aquest subsector turístic aportí el 5,7% del VAB de l'economia lleidatana segons l'Anuari, mentre que l'IDESCAT fixaria aquest percentatge en el 4,9%. A escala comarcal, si bé les tendències generals es mantenen, les diferències de volum i el paper en el si de cada economia s'incrementen ostensiblement.

Per la seva banda, utilitzant com a base estadística aquesta publicació de l'Anuari econòmic comarcal de Catalunya, el professor d'economia de la URV Duro Montero va publicar l'any 2015 l'estudi ***Aproximació a l'activitat econòmica generada pel turisme a les comarques de Catalunya. Sèrie 2008-2012 (i avenç 2013)***. Aquest interessant i valuós treball, i anteriors similars del mateix autor, incorpora diverses estimacions sobre el VAB dels subsectors turístics, i ha estat un referent metodològic indubtable en el moment de desenvolupar el present estudi. Aquesta publicació aporta informació sobre el Valor Afegit Brut turístic per a cada comarca i per a cada marca turística referides a l'any 2013, i, a més, diferencia entre els principals subsectors turístics.

Quadre 6. Comparativa VAB sectors turístics Duro Montero/Anuari i les dades de l'IDESCAT: any de referència 2013

subsectors	Duro Moreno (2015) a partir dades de l'Anuari econòmic comarcal de Catalunya 2015 (Caixabank-BBVV, 2015)		Comptes econòmics anuals de Catalunya any 2013 (Idescat, 2016)
	VAB del 2013 a preus constants de l'any 2000 (milions d'euros)	VAB a preus corrents de l'any 2013 (milions d'euros)	VAB a preus corrents de l'any 2013 (milions d'euros)
transport de passatgers	1.177,8	1.680,2	2.293,6
allotjament i restauració	10.446,9	14.903,1	10.427,0
agències de viatges i operadors turístics	316,5	451,5	418,1
oci i entreteniment	1.413,1	2.015,9	3.626,0
lloguer de cotxes	24,4	34,8	854,1
total subsectors turístics	13.378,7	19.085,5	17.618,8
total economia	131.506,2	187.601,0	187.601,0
% sectors turístics/total economia	10,17	10,17	9,39

*Les dades referides al lloguer de cotxes a l'estimació d'IDESCAT és elaboració pròpia tenint present els resultats de tres publicacions de l'IDESCAT: (2016), *Marc input-output de Catalunya 2011*; (2016) *Comptes econòmics anuals de Catalunya 2014*, i de (2016) *Enquesta anual dels serveis, 2014*.

Lògicament, al basar-se en les xifres de l'Anuari, el resultat és una estimació que difereix sensiblement de les dades oficials de l'IDESCAT. En aquest cas, a més, el valor estimat pel

subsector d'Hosteleria i restauració per Duro Montero és notablement superior al calculat per l'IDESCAT. Efectivament, com a conseqüència d'aquest fet, al ser el de l'Hosteleria i la restauració el subsector de major importància en el sistema turístic, el valor afegit brut final del conjunt de subsectors turístics a Catalunya se situar l'any 2013 de 19.086 milions d'euros, significativament per damunt dels 17.618 milions d'euros que resulten de l'estimació de l'IDESCAT.

A més, Duro Montero realitza una estimació d'aquests valors a escala comarcal i també per a cada marca turística. Aquests resultats estan, òbviament, condicionats per les xifres totals que, pel conjunt de Catalunya, estima aquest autor pels cinc subsector turístics sobre els que opera, i que ja s'ha comentat difereixen dels càlculs de l'IDESCAT.

Una altra font suplementària d'informació es concreta en el **Sistema de Análisis de Balances Ibéricos (SABI)**, base de dades amb xifres estadístiques econòmiques i d'ocupació de centenars de milers d'empreses espanyoles, i en el qual apareixen un nombre significatiu d'empreses amb presència en el territori lleidatà i dedicació als sectors del turisme i de l'oci.

Per últim, s'ha considerat la informació, igualment com a dades de suport en l'estimació, que es recull en el **Registre de Turisme de Catalunya**, que aporta el nom, municipi de localització i nombre de places dels hotels, càmpings, cases rurals, apartaments, habitatges d'ús turístic i de les agències de viatges. Aquestes dades s'han considerat referides al 31 de desembre de 2014. A elles cal sumar la informació sobre albergs (nom, municipi de localització i nombre de places disponibles) que per l'any 2014 elabora la Direcció General de Joventut de la Generalitat.

4. Principals resultats

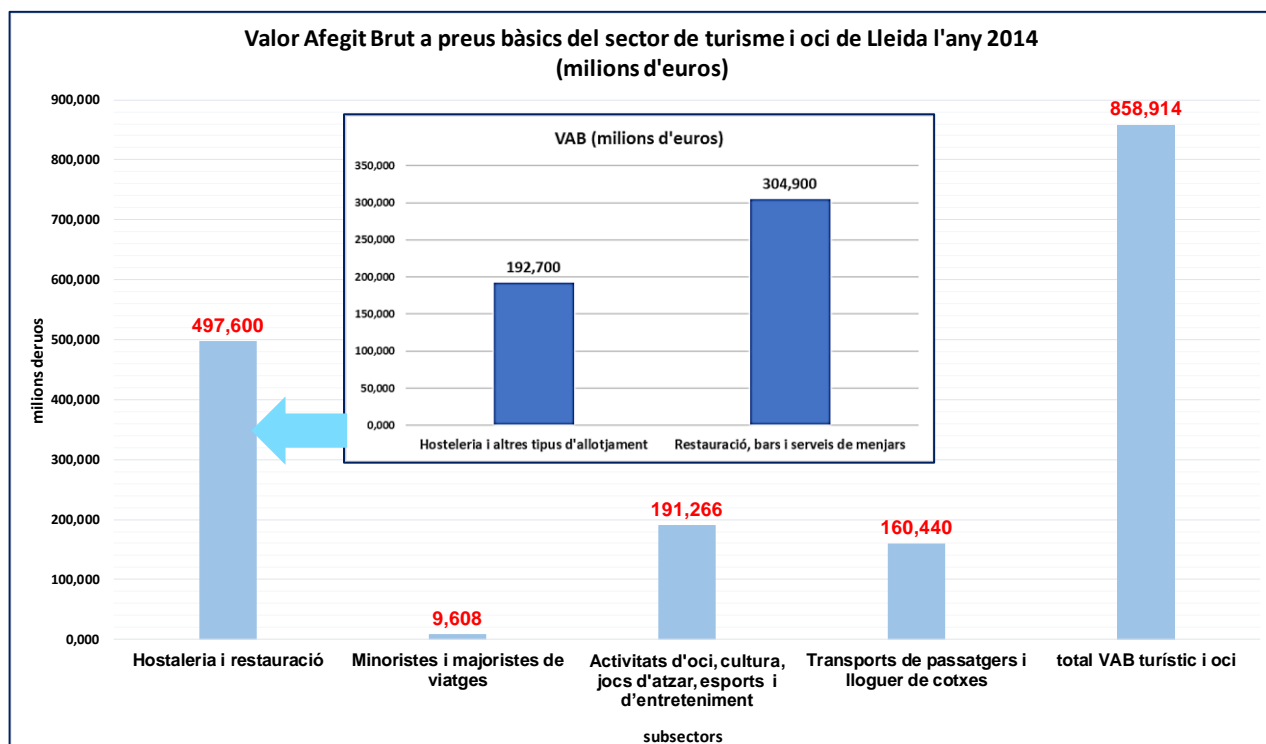
4.1.El VAB del turisme i de l'oci a la demarcació de Lleida

Segons l'estimació que aquí es presenta, el subsectors que engloben les activitats turístiques i d'oci, a la demarcació de Lleida, van obtenir un Valor Afegit Brut a preus bàsics de 858,9 milions d'euros durant l'any 2014. Aquest valor equival al 4,8% dels 17.866 milions que el turisme i l'oci van aportar a l'economia catalana durant aquell exercici. El pes de Lleida en el conjunt de subsectors del turisme i de l'oci català és força divers: situant-se des del 6,9% del Transport de viatgers i lloguer de cotxes, en l'extrem més elevat, fins al 2,2% en el cas de les Agències de viatges i touoperadors, en l'altre extrem; mentre que s'aconseguien valors intermedis a l'Hosteleria i la restauració amb un 4,5% (un 5,1% en el cas de l'allotjament i un 4,2% en la restauració) i a les Activitats d'entreteniment, cultura i oci amb un 4,8%.

D'aquest volum de VAB el subsector de l'Hosteleria i la restauració, que incorpora totes les formes d'allotjament de pagament i els bars, restaurants i serveis de menjars, va aconseguir uns 497,6 milions d'euros (dels quals 192,7 milions corresponen a l'allotjament). A distància es trobava el subsector d'activitats d'entreteniment, museus i cultura, jocs d'atzar, esports i oci (aquí s'inclouen les estacions d'esquí i els parcs d'atraccions per exemple), amb uns ingressos de 191,3 milions d'euros. A continuació es situava el subsector de transports de viatgers -cotxes, autobusos, autocars, altres vehicles de passatgers terrestres, així com el ferrocarril i els aeroports, no en canvi en el cas de Lleida el transport marítim- i el lloguer de cotxes, que van acumular un VAB de 160,4 milions d'euros. Finalment, el quart subsector seria el configurat per les empreses minoristes i majoristes de viatges -agències de viatges i touoperadors- que actuen en el territori lleidatà, i que van sumar uns 9,6 milions d'euros de valor afegit.

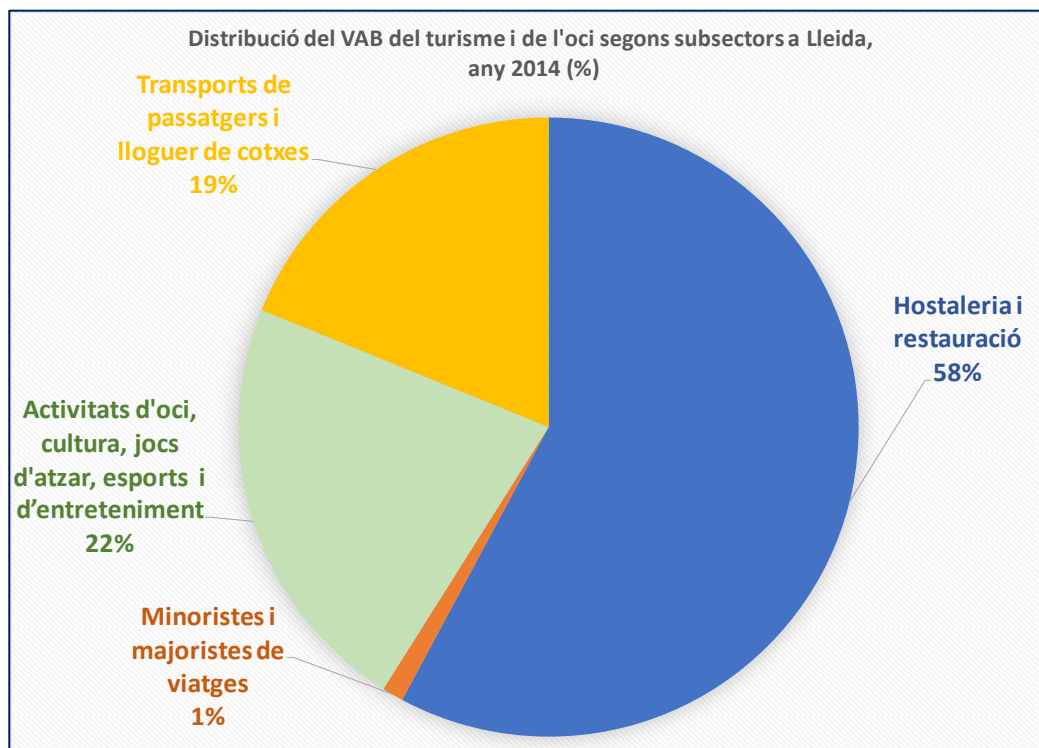
En termes proporcionals, el subsector d'Hosteleria i restauració és el més important de l'economia del turisme i de l'oci lleidatana, al concentrar el 57,9% del VAB que generà l'any 2014 -per cert, aquest percentatge estaria lleugerament per sota de la ràtio catalana que era del 62,2%-. En canvi, el subsector d'Activitats d'entreteniment, cultura i oci significava el 22,1% del VAB del món turístic lleidatà -una proporció pràcticament idèntica a la catalana-. El subsector de transports de viatgers representava el 18,9% del VAB del turisme i oci de la demarcació -un índex per sobre del valor mitjà català que era del 13%-. Per últim, les Agències de viatges i els touoperadors únicament aportaven l'1,1% del valor afegit brut del turisme i l'oci de Lleida -un percentatge que és la meitat que a Catalunya en el seu conjunt-. El volum i potència del sector hotelier i de la restauració a Barcelona i a la Costa Daurada i la Costa Brava, i la forta concentració de determinades activitats de majoristes i minoristes de viatges a l'àrea metropolitana de Barcelona, a més de la notable concentració d'infraestructures de transport de viatgers en aquella àrea, són factors que expliquen el desigual desenvolupament dels diferents subsectors del turisme i l'oci a les terres lleidatanes, en relació a Catalunya.

Gràfic 1. El VAB del turisme i de l'oci a Lleida

Font: Estimació pròpia -vegis apartat metodològic-.

Gràfic 2. El pes dels subsectors turístics i de l'oci al VAB lleidatà

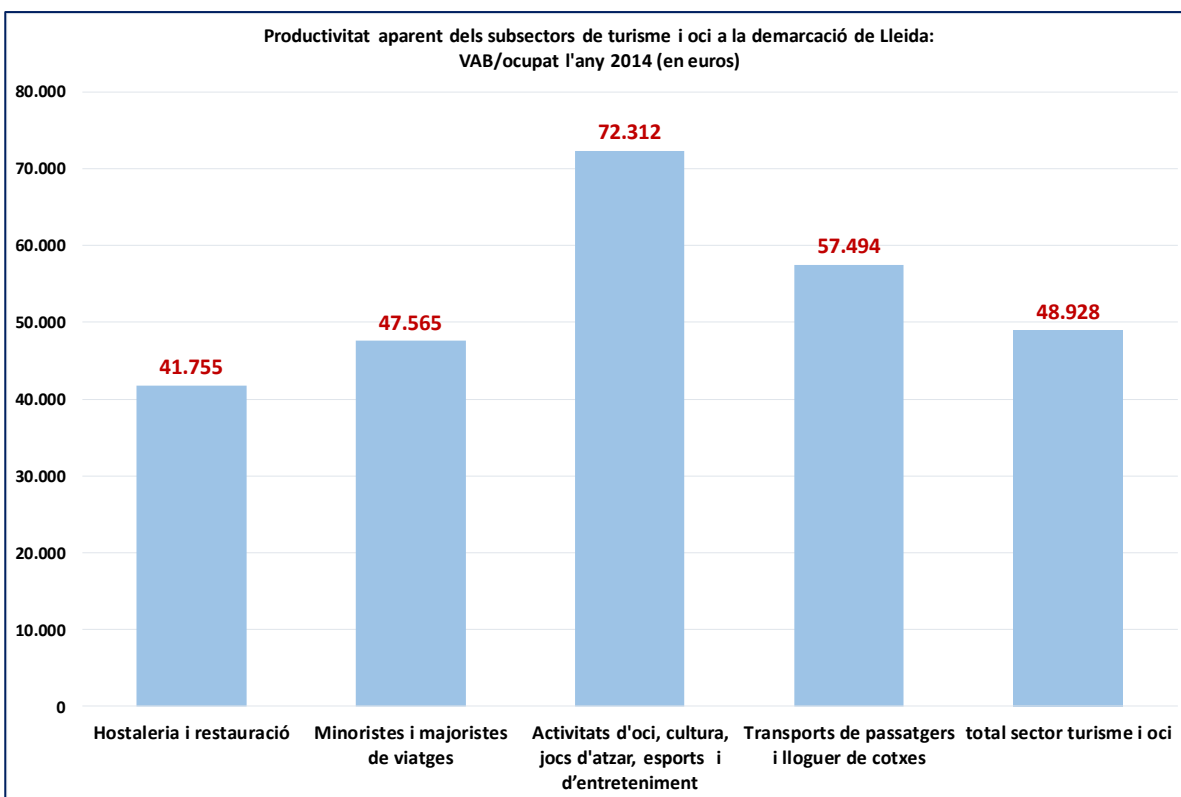

Font: Estimació pròpia -vegis apartat metodològic-.

Durant l'any 2014 per tal d'aconseguir aquesta quantitat de valor afegit brut (VAB) el nombre de treballadors que hi varen participar en les diferents tasques productives -empresaris, assalariats i autònoms- van ser de 17.555 persones, si atenem a la mitjana anual del total d'afiliacions a la Seguerat Social⁸. D'aquest nombre, 11.917 corresponen a la gent dedicada a l'Hosteleria i la restauració (d'elles 2.507 a les diverses formes d'allotjament); mentre que l'ocupació referida al subsector d'Activitats d'entreteniment, cultura i oci i al de Transports de viatges i llogues de cotxes comptaven amb valors similars, 2.645 i 2.791 treballadors respectivament. A una gran distància es situava el subsector de les Agències de viatges i els touroperadors amb "només" 202 ocupats a tota la província de Lleida.

A partir de relacionar la producció mesurada amb el valor afegit brut a preus bàsics (VAB) i l'ocupació, podem deduir la productivitat aparent del sector i que cadascun dels subsector que el conformen. Aquest és un indicador important, que incorpora en el seu si el volum de la producció menys els inputs necessaris per obtenir-la, l'ús en termes de quantitat i de qualitat de capital fixe i de tecnologia i alhora de força de treball, les formes d'organització de l'activitat productiva o la valorització que l'economia fa dels béns i serveis que s'obtenen i que es veu reflectida en els preus dels mateixos.

Gràfic 3. La productivitat dels subsectors turístics lleidatans

Font:

Elaboració pròpia -vegis apartat metodològic-.

⁸ Mitjana aritmètica efectuada a partir de les dades d'afiliació a tots els regiments de la Seguerat Social de 31 desembre de 2013, 30 de juny de 2014 i 31 de desembre de 2014.

El conjunt del sector del turisme i l'oci de Lleida va obtenir una productivitat de 48.900 euros per treballador. Això vol dir, una productivitat que va ser un 15% inferior a la del global de l'economia lleidatana. Així mateix, la dada lleidatana està per sota de la mitjana catalana, on aquest sector va aconseguir una productivitat un 11% superior, en arribar als 54.900 euros.

Les diferències entre els subsectors són relativament significatives, el que té la seva importància, doncs aquest és un indicador important en el moment d'establir la capacitat de competitivitat de cada àmbit econòmic. En efecte, les Activitats d'entreteniment, cultura i oci van assolir l'any 2014 un VAB de 72.300 euros per treballador, una ràtio molt per damunt de la mitjana del sector, com podem comprovar -recordem que aquí s'inclouen les estacions d'esquí o els parcs d'atraccions, així com tots els monuments i museus, però també els cinemes, teatres, discoteques, per citar-ne algunes activitats-. En el costat contrari, el subsector d'Hosteleria i restauració va aconseguir el valor més baix, amb 41.800 euros per persona ocupada. Entremig, trobem als Transports de viatgers i lloguer de cotxes amb 57.500 euros i a les Agències de viatges i touoperadors amb 47.600 euros.

Un altre aspecte destacable és el paper que aquesta multiplicitat d'activitats que engloba el turisme i l'oci representa en relació a la totalitat de l'economia. Durant l'exercici de 2014 el turisme i l'oci van aconseguir un VAB de 858,9 milions d'euros, equivalent al 8,9% del VAB total del conjunt de sectors econòmics de la demarcació de Lleida. Aquest percentatge és força similar al 9,3% que aquest sector concentrava del VAB obtingut per l'economia de Catalunya. Potser sigui exemplificant de la magnitud assolida pel turisme a Lleida, si assenyalem que el sector primari (agricultura, ramaderia, silvicultura i pesca) va arribar als 899,3 milions d'euros de VAB a preus bàsics -recordem que el VAB a preus bàsics no incorpora les subvencions directes a la produccions ni els impostos no lligats a l'activitat productiva-, és a dir, que el turisme té ja una importància en termes d'aportació a la riquesa lleidatana similar al sector primari.

Finalment, i amb un objectiu de complementaritat a aquest estudi, l'estimació que s'ha presentat aquí i l'aplicació dels coeficients multiplicadors de cada subsector permeten calcular el valor de la producció del turisme i de l'oci assolit durant l'any 2014 a la província de Lleida. Cal retenir que el valor de la producció a preus bàsics equival al valor afegit brut més els inputs que aquestes empreses utilitzen en el procés productiu. Per a la qual cosa, s'ha tingut present sobretot la informació per a cada subsector referida a Catalunya que s'obté de les publicacions de l'IDESCAT (2017) *Comptes econòmics anuals de Catalunya, sèrie 2010-2016*, (2016) *Resultats econòmics de les empreses turístiques. Catalunya. 2014*, i de (2016) *Marc Input-Output de Catalunya 2011*; i la seva relació amb els valors més agrupats que es disposen per a Lleida, i que es recull a l'estadística de l'INE (2017), *Contabilidad regional 2015* -a l'apartat de parla de les dades de cada província-.

El resultat té un caràcter aproximatiu, doncs per a ser una estimació sòlida hauríem de disposar una Taula input-Output de l'economia lleidatana, que fixés concretament la relació producció/VAB per a cada subsector d'aquesta província. En tot cas, les dades estimades reflecteixen que el conjunt d'activitats que engloben el turisme i l'oci a Lleida van aconseguir l'any 2014 una producció a preus bàsics de 1.411 milions d'euros.

Quadre 7. Estimació de la producció a preus bàsics a partir del VAB a preus bàsics del turisme i de l'oci de la demarcació de Lleida, per l'any 2014

subsectors	Valor afegit brut a preus bàsics (milions d'euros)	índex multiplicador (PRODUCCIÓ/VAB)	Producció a preus bàsics (milions d'euros)
Hostaleria i restauració	497,600	1,67550227	833,730
Minoristes i majoristes de viatges	9,547	1,81492053	17,327
Activitats d'oci, cultura, jocs d'atzar, esports i d'entreteniment	191,266	1,83972741	351,878
Transports de passatgers i lloguer de cotxes	164,913	1,26267564	208,232
Total VAB turístic i d'oci	863,326	1,63651891	1.411,167

Font: Elaboració pròpia a partir de l'estimació efectuada del VAB a preus bàsics per a cada subsector turístic i de l'oci, utilitzant els índex de multiplicador de Producció/VAB que hem calculat a partir de IDESCAT (2016): *Comptes econòmics anuals de Catalunya, sèrie 2010-2016* -edició online-; IDESCAT (2016): *Enquesta anual dels serveis, 2014* -edició online-; IDESCAT (2016): *Estadística i comptes de les empreses turístiques* -edició online-; IDESCAT (2016): *Marc Input-Output de Catalunya 2011* -edició online-; IDESCAT (2016): *Resultats econòmics de les empreses turístiques. Catalunya. 2014* -edició online-; i, INE (2017): *Contabilidad regional 2015*.

Destaca, clarament, el subsector de l'Hostaleria i la restauració que generava quasi 834 milions d'euros de valor de la seva producció, seguit a distància per les Activitats d'oci, cultura i esports amb 352 milions i pel Transport de passatgers amb 208 milions. D'altra banda, aquestes dades implicarien que els inputs que la "indústria" del turisme i de l'oci lleidatana necessita adquirir per al seu funcionament (aliments, energia, mobiliari, maquinària, serveis diversos, utensilis, equipaments informàtics o tecnològics, etc.) van arribar a un cost a preus de productor de 548 milions d'euros que es disseminaven en altres sectors econòmics locals, nacionals i internacionals.

4.2 Territorialització del VAB del turisme i de l'oci a la demarcació de Lleida

El turisme i l'oci conformen un sistema de subsectors econòmics molt diversos i heterogenis, amb nivells de desenvolupament, d'organització i d'inserció en la globalització turística molt dispars. Aquestes diferències es plasmen igualment en la territorialització d'aquest sector. En efecte, la demarcació de Lleida té, com és ben conegut, dos grans espais geoturístics i d'oci: els Pirineus i l'Aran, d'una banda, i el Pla de Lleida.

L'estimació que aquí presentem, permet corroborar les grans dinàmiques que defineixen el turisme lleidatà en termes espacials: un notable desenvolupament del turisme lligat als esports d'hivern ubicat a les comarques de muntanya; el turisme impulsat en espais naturals i en zones rurals disseminats tant a les comarques de muntanya, com en les del pla; un turisme cada cop més important relacionat amb el patrimoni cultural material i immaterial que també té presència en nombroses localitats del territori lleidatà; i un turisme que s'incardina en els

principals nuclis urbans que es focalitza en el comerç, els serveis i les activitats d'oci, entreteniment i cultura.

Dels 863,2 milions d'euros de VAB a preus bàsics obtinguts pel turisme i l'oci, les comarques del Pirineu i l'Aran van aconseguir 286,5 milions el que significa el 33,1% del total lleidatà, mentre que les comarques del Pla de Lleida van arribar als 576,7 milions d'euros, el 66,9%.

Cal destacar que les comarques dels Pirineus i l'Aran van aconseguir concentrar el 40,4% del VAB generat per l'Hosteleria i la restauració lleidatanes i un 34,% en les activitats d'oci, cultura i entreteniment. Pel contrari, aquestes comarques "només" aportaven el 10,7% del VAB lleidatà del subsector dels transports de viatgers i lloguer de cotxes.

Quadre 8. Valor afegit brut dels subsectors turístics a les comarques lleidatanes

comarques	Aportació al VAB a preus bàsics dels subsectors del turisme i de l'oci per comarques i territoris referit a l'any 2014 -dades en milions d'euros-				
	Hostaleria i restauració	Minoristes i majoristes de viatges	Activitats d'oci, cultura, jocs d'atzar, esports i d'entreteniment	Transports de passatgers i lloguer de cotxes	total VAB turístic i d'oci
Alt Urgell	39,200	0,555	9,070	6,296	55,121
Alta Ribagorça	13,900	0,050	5,214	1,789	20,953
Cerdanya Lleidatana	13,100	0,092	1,520	0,463	15,175
Garrigues	9,000	0,143	5,126	2,296	16,564
Noguera	30,000	1,733	8,537	11,846	52,117
Pallars Jussà	14,900	0,234	2,469	2,167	19,770
Pallars Sobirà	29,300	0,364	12,208	1,890	43,762
Pla d'Urgell	20,100	0,355	8,896	11,642	40,994
Segarra	15,900	0,306	4,198	9,310	29,715
Segrià	195,200	3,979	89,010	100,479	388,667
Solsonès	17,500	0,258	5,876	3,265	26,899
Urgell	26,600	0,704	9,674	11,718	48,697
Aran	72,900	0,774	29,468	1,752	104,894
Província de Lleida	497,600	9,548	191,266	164,913	863,327
comarques dels Pirineus i l'Aran	200,800	2,327	65,825	17,621	286,573
comarques del Pla de Lleida	296,800	7,221	125,441	147,291	576,754

Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-.

A escala comarcal destacava l'aportació al VAB a preus bàsics del turisme i de l'oci de la comarca del Segrià, on és evident el paper que en aquests subsectors turístics desenvolupa la ciutat de Lleida per pes demogràfic i per l'efecte capitalitat, especialment significatiu en les activitats culturals, d'entreteniment i d'oci, així com en el terreny del transport de passatgers. Efectivament, en el decurs de l'any 2014, el conjunt del Segrià va obtenir 389 milions d'euros de valor afegit brut a preus bàsics, el que equival al 44,9% del total de la demarcació. És a dir, pràcticament la meitat del total. A notable distància es situava la comarca de l'Aran, amb el 12,2% del VAB generat pels subsectors que s'engloben en el turisme i l'oci, demostrant, així, la potència del turisme i l'oci relacionat amb la pràctica de l'esquí. A continuació, s'ubicaven, d'una

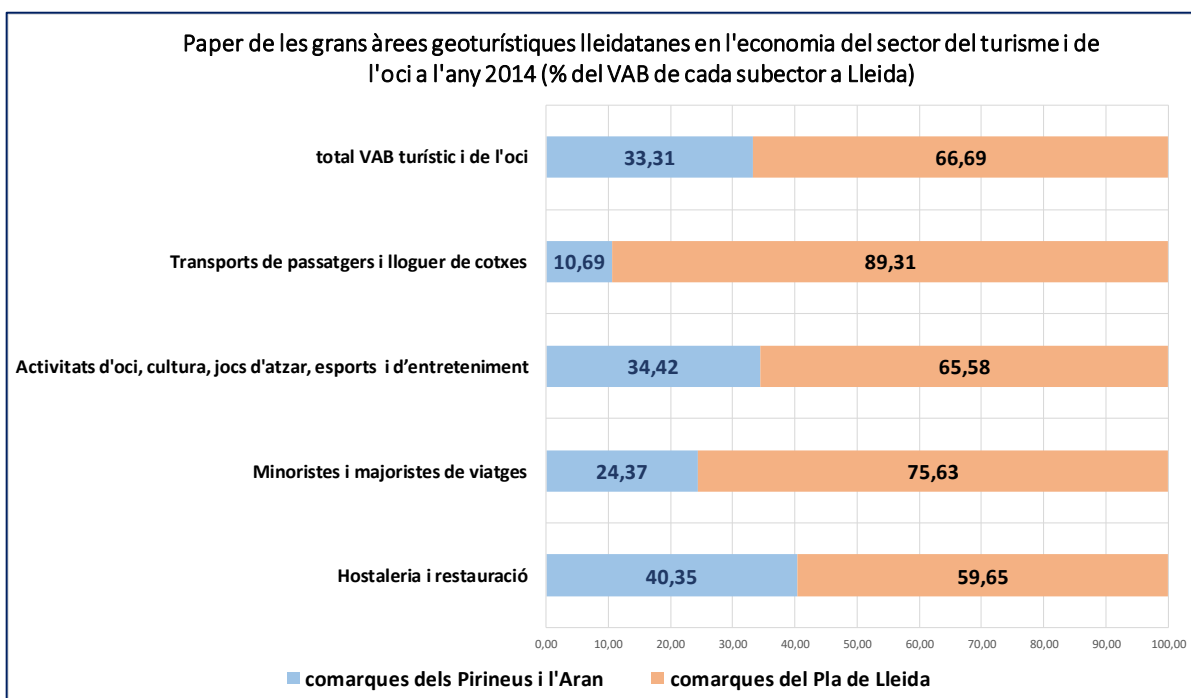
banda, l'Alt Urgell, amb un 6,4% i la Noguera amb un 6%, i, d'una altra, l'Urgell amb un 5,7% i el Pallars Sobirà amb un 5,1%. La resta de comarques comptaven amb valors força més reduïts.

Quadre 9. Paper de cada comarca i territori en el VAB del turisme i de l'oci lleidatà

comarques	Aportació comarcal i territorial al VAB a preus bàsics dels subsectors del turisme i de l'oci de Lleida de l'any 2014 -en % sobre el total provincial-				
	Hostaleria i restauració	Minoristes i majoristes de viatges	Activitats d'oci, cultura, jocs d'atzar, esports i d'entreteniment	Transports de passatgers i lloguer de cotxes	total VAB turístic i d'oci
Alt Urgell	7,88	5,82	4,74	3,82	6,38
Alta Ribagorça	2,79	0,52	2,73	1,08	2,43
Cerdanya Lleidatana	2,63	0,96	0,79	0,28	1,76
Garrigues	1,81	1,50	2,68	1,39	1,92
Noguera	6,03	18,16	4,46	7,18	6,04
Pallars Jussà	2,99	2,45	1,29	1,31	2,29
Pallars Sobirà	5,89	3,81	6,38	1,15	5,07
Pla d'Urgell	4,04	3,72	4,65	7,06	4,75
Segarra	3,20	3,21	2,19	5,64	3,44
Segrià	39,23	41,68	46,54	60,93	45,02
Solsonès	3,52	2,71	3,07	1,98	3,12
Urgell	5,35	7,38	5,06	7,10	5,64
Aran	14,65	8,10	15,41	1,07	12,15
Lleida	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
comarques dels Pirineus i l'Aran	40,35	24,37	34,42	10,69	33,31
comarques del Pla de Lleida	59,65	75,63	65,58	89,31	66,69

Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-.

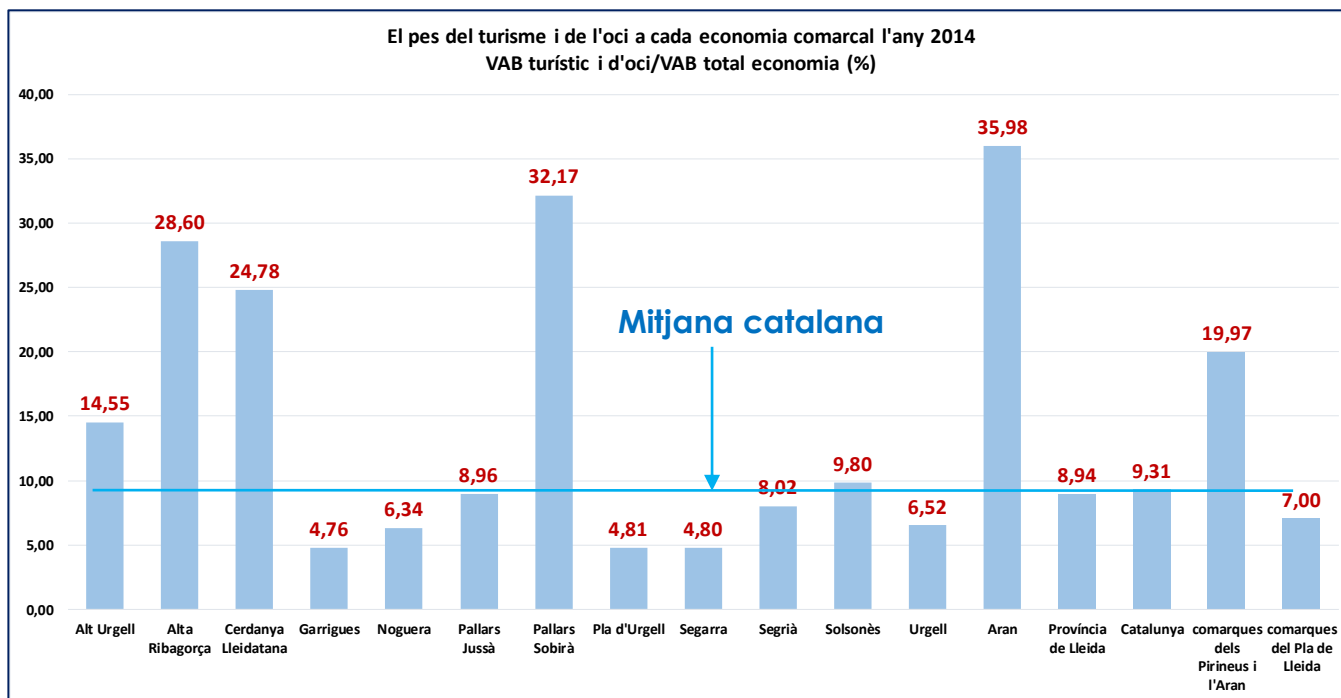
Gràfic 4. Els grans espais geoturístics i la seva aportació al VAB turístic lleidatà

Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-.

Ara bé, aquestes dades mostren valors quantitatius i posen de manifest unes determinades lògiques espacials, però aquestes són sensiblement diferents si l'anàlisi l'efectuem en termes qualitius, focalitzant en el paper que aquest sector té en cadascuna de les economies.

Gràfic 5. El paper del turisme i l'oci a cada economia comarcal

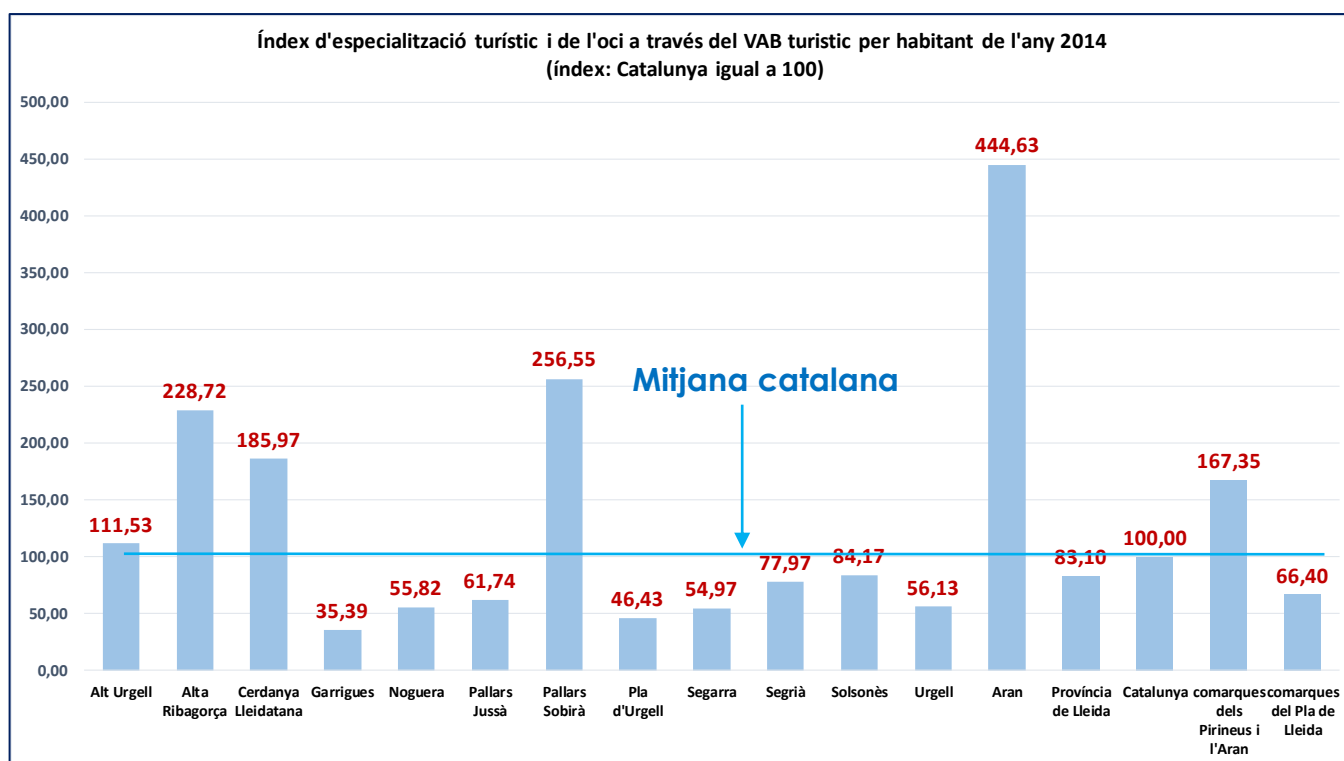

Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-

Així, si la mitjana provincial se situà l'any 2015 en el 8,9% d'aportació del sector del turisme i l'oci a l'economia lleidatana, en les comarques del Pla de Lleida (la meitat sud de la província) aquest percentatge descendia fins al 7%. En canvi, en les comarques dels Pirineus i l'Aran el pes d'aquests sectors s'incrementava clarament, fins a arribar al 20%. A escala comarcal les variacions són força considerables, demostrant el dispar paper que les activitats turístiques i d'oci "juguen" en cada economia. En efecte, comarcalment el pes d'aquests sectors al seu VAB total, varia entre el 4,8% que s'aconsegueix a les Garrigues, el Pla d'Urgell i la Segarra, i el valor més elevat que s'assoleix a l'Aran on aquells generaven el 36% del VAB obtingut per la seva economia. També s'arribaven a xifres considerables al Pallars Sobirà amb un 32,2%, a l'Alta Ribagorça amb un 28,6%, a la Cerdanya Lleidatana amb un 24,8% i a l'Alt Urgell amb un 14,6%. A notable distància trobàvem dues comarques, el Solsonès i el Pallars Jussà, en les quals el turisme i l'oci comptaven amb un percentatge del VAB similar a la mitjana provincial i catalana. Pel contrari, la resta de comarques del Pla, el pes del món turístic es redueix sensiblement, davant dels altres sectors terciaris en la majoria dels casos, i davant del sector industrial a la Segarra i l'agrari a les Garrigues.

Un segon indicador qualitatiu el podem constatar amb l'índex d'especialització turística a escala tant de grans espais geoturístics com comarcals. Aquest índex el podem mesurar si relacionem el VAB a preus bàsics obtingut en la producció de béns i serveis a les activitats de turisme i oci a cada comarca amb el seu volum de població resident, sent aquest un bon indicador de l'especialització socioeconòmica en el món del turisme i de l'oci. Si situem la dada referida a aquest indicador com la mitjana de Catalunya per l'any 2014, i la fixem un equivalent a 100, podem comprovar que pel conjunt de la província de Lleida aquest indicador era de 83, és a dir, disset punts per sota. La diferència entre el resultat assolit a les comarques dels Pirineus i l'Aran, amb una mitjana de 167, força per sobre de l'indicador català, i les comarques del Pla de Lleida, amb una ràtio de 66, és molt significativa a favor de les zones de muntanya i premuntanya lleidatanes on el turisme i l'oci han aconseguit ser un dels pilars de les seves estructures econòmiques i laborals.

Gràfic 6. Especialització comarcal i territorial en les activitats turístiques i d'oci

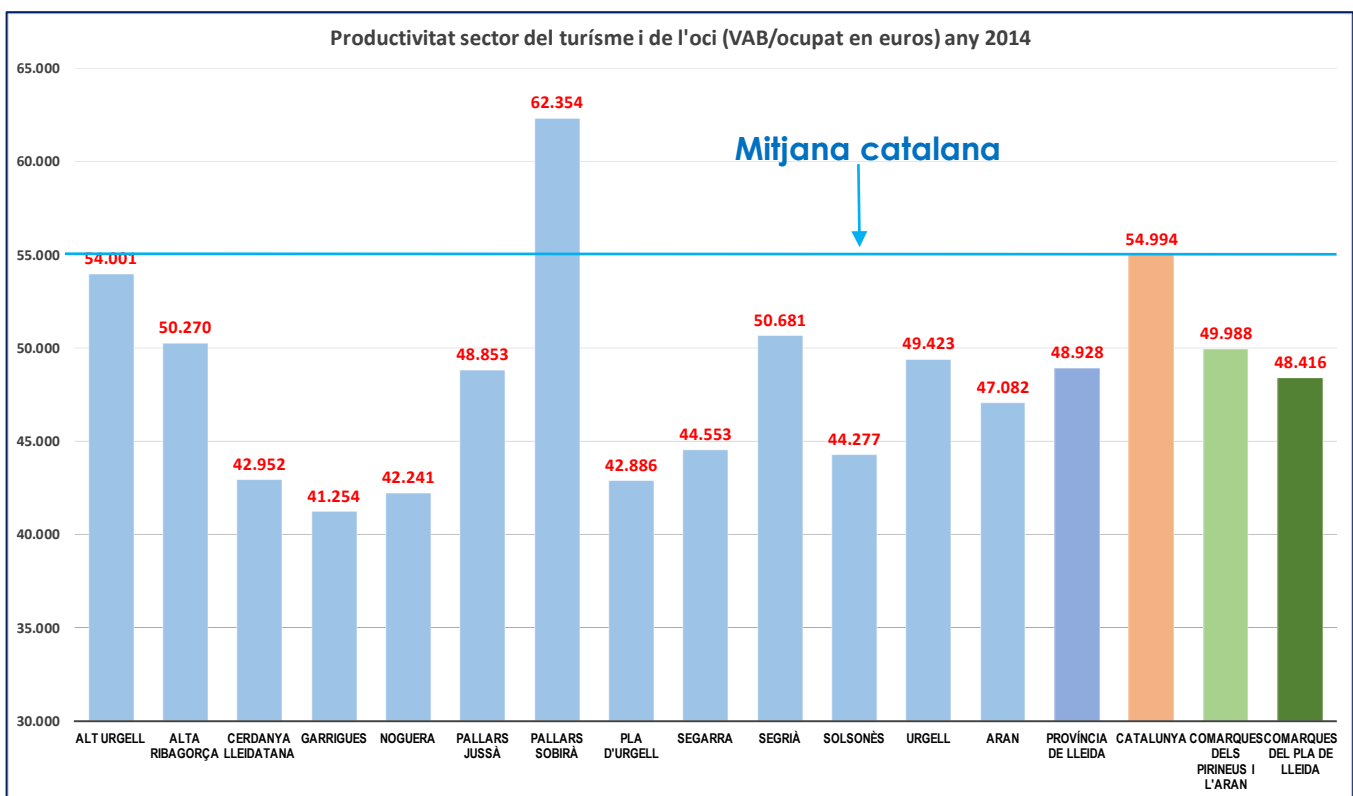
Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-.

D'altra banda, les disparitats són creixents si analitzem aquest indicador a escala comarcal. Efectivament, hi ha un notable marge entre l'índex d'especialització turística i d'oci més elevat que és l'assolit a l'Aran, amb un valor de 445, i el resultat més baix que s'aconsegueix a les Garrigues, amb una ràtio de 35. Fet que mostra les dues realitats comarcals més diferenciades en termes de desenvolupament del món turístic i de l'oci territorialment a la província de Lleida. També arribaven a tenir un índex d'especialització alt: la comarca del Pallars Sobirà amb un valor de 257, l'Alta Ribagorça amb un 229, la Cerdanya lleidatana 187 i l'Alt Urgell amb 113. Pel

contrari, al Pla d'Urgell aquest valor se situava en una xifra de 43, mentre que a la Noguera, la Segarra i l'Urgell s'assolia una valor ubicat entre el 50 i el 60. Per la seva banda, la comarca del Segrià comptava amb un nivell d'especialització turística de 78.

Finalment, un tercer indicador qualitatiu és el nivell de productivitat aparent del sector turístic i de l'oci a escala comarcal i territorial. Si bé la productivitat de l'espai geoturístic dels Pirineus i l'Aran està lleugerament per damunt de la mitjana provincial, amb 49.988 euros per treballador ocupat en els diferents subsectors turístics, la diferència amb el Pla de Lleida és relativament reduïda, a l'assolir aquest els 48.416 euros. No obstant, en tots dos casos, aquest indicador estaria per sota de la mitjana catalana.

Gràfic 7. Productivitat del turisme i de l'oci per comarques i territoris

Font: Elaboració pròpia –vegis apartat metodològic-.

Els valors comptabilitzats de productivitat aparent del conjunt d'activitats que engloba el turisme i l'oci a cadascuna de les comarques lleidatanes, manifesten disparitats relativament importants. En efecte, la ràtio més elevada de productivitat s'aconsegueix al Pallars Sobirà, amb 62.354 euros per ocupat a l'any 2014, mentre que la que assolia un xifra menor era la de les Garrigues amb 41.254 euros. Per damunt de la mitjana provincial, se situarien comarques de muntanya com l'Alt Urgell i l'Alta Ribagorça, i comarques del Pla de Lleida com el Segrià i l'Urgell. En tot cas, un factor explicatiu important és que els valors més elevats s'enregistren allà on les activitats d'oci, entreteniment, esports i cultura tenen major presència.

5. Conclusions

En el present estudi, la Càtedra de Turisme d'Interior i de Muntanya ha volgut aportar una estimació de l'impacte econòmic de les activitats de turisme i d'oci a les comarques i marques turístiques lleidatanes. Per tal d'estimar-la s'han aplicat les metodologies que diversos organismes i institucions nacionals i internacionals recomanen, sempre condicionades a la disponibilitat d'estadístiques per àmbits territorials petits. A més, expressament s'ha buscat la coherència amb els resultats de l'estimació oficial del Valor Afegit Brut (VAB⁹) total i sectorial que a nivell de comarques realitza l'Institut d'Estadística de Catalunya, per tal de garantir la compatibilitat i comparabilitat de les dades lleidatanes amb les de la resta de Catalunya. Per això s'han utilitzat les dades de l'any 2014, que és el darrer del que aquest organisme públic ha difós informació territorialitzada sobre el VAB.

Els resultats, referits a l'any 2014, manifesten que el conjunt d'activitats que engloben el turisme i l'oci van generar uns 859 milions d'euros de VAB a la província de Lleida¹⁰. Aquesta dada representa pràcticament el 9% de l'economia lleidatana, i equival quasi al 5% del VAB turístic i d'oci produït a Catalunya.

Cal tenir present, però, que no hem comptabilitzat l'aportació al VAB turístic el que genera el sector de la construcció i el sector immobiliari, que en algunes localitats i comarques està molt relacionat amb el turisme i en altres clarament no, perquè no és possible estadísticament diferenciar els ingressos d'aquests sectors derivats del turisme d'aquells que no tenen res que veure amb el món turístic, per aquestes escales territorials. Molt probablement, hauríem de sumar 2 punts més al pes del turisme i de l'oci en l'economia lleidatana -el que el situaria sobre quasi l'11%-, si tinguéssim present les activitats constructives i immobiliàries relacionades amb el turisme.

Aquesta estimació posa de manifest, igualment, que tot i l'heterogeneïtat del sector del turisme i de l'oci lleidatà, el subsector més important en termes econòmics era el de l'Hosteleria

⁹ Cal recordar aquí que el Valor Afegit Brut (VAB) col·loquialment és l'equivalent al Producte Interior Brut (PIB), però que realment no és exactament així. Al VAB cal sumar-li els impostos nets de subvencions lligats als productes per arribar-hi al PIB.

¹⁰ Aquí estem parlant d'aportació al valor afegit brut (VAB), que és un concepte diferent al del valor total de la producció del sector del turisme i de l'oci, com també ho és del concepte consum en el sector del turisme i de l'oci. En primer lloc, el VAB és la conseqüència de restar el valor dels consums intermedis (inputs) al valor de la producció obtinguda en el sector del turisme i de l'oci. En segon lloc, el consum del sector turístics i d'oci compren el valor dels béns consumits pels turistes (consumidors finalistes) en cadascun dels subsectors que conformen el món del turisme i de l'oci, i diferenciant si aquest consum es produeix a l'economia de destí del turista o es produeix a l'economia de residència del turista. En aquest sentit, en un altre treball de la Càtedra de Turisme de l'Interior i de Muntanya, editat el 2015 sota el títol de "Balanz del turisme a la demarcació de Lleida, 2014", s'utilitzava el concepte ingressos per despesa (consum) turístic, i no el VAB que fem en el present estudi i que es calcula des de l'òptica de la producció i no del consum. Així, aquest indicador de despesa o consum turístic referit a Lleida per l'any 2014, assolía un valor de 960 milions d'euros. Aquest diferent enfocament metodològic i les disparitats en els subsectors que se sumen si s'opta per valorar la producció (sigui producció total o valor afegit brut) o la despesa en consum, provoquen que parlem d'una territorialització igualment diferent i, per tant, que estem davant de dos enfocaments complementaris però estrictament no comparables.

i la restauració, al suposar el 58% del VAB turístic de la província¹¹. Dins d'aquest, destacava clarament les activitats generades per la restauració, els bars i els serveis de menjar, per damunt de les activitats d'allotjament. A molta distància, es situaven dos subsectors: d'una banda, amb un 22% l'oci, l'entreteniment, els joc d'atzar i la cultura -recordem que aquí s'inclouen des dels monuments als parcs d'atraccions i les estacions d'esquí, per exemple-, i, d'una altra, el transport de viatgers en les seves diverses modalitats amb un 19%. En canvi, el rol de les agències de viatges i empreses majoristes de viatges és força discret, com també el lloguer de cotxes.

Des del punt de de les marques turístiques, cal destacar que les comarques del Pla de Lleida concentraven el 60% del VAB del turisme i de l'oci lleidatà¹², mentre que el 40% a les comarques dels Pirineus i l'Aran. Aquest predomini de la meitat sud de la província és aclaparador al parlar de la distribució del VAB del subsector de transports de viatges, mentre que las comarques de muntanya incrementen nítidament el seu paper si només parlem de les empreses d'hosteleria i allotjament.

Si aquesta aproximació l'efectuem a escala comarcal, podem comprovar el pes significatiu que assoleix el Segrià, que concentrava el 45% del VAB obtingut per la indústria del turisme i l'oci a la província de Lleida (aquest percentatge descendeix casi deu punts si només parléssim de l'hosteleria, i s'incrementa espectacularment si ens referíem al món del transport de viatgers o a les agències de viatges i majoristes de viatges). A continuació, i de forma destacada, es trobava la comarca de l'Aran amb un 12,2% del total, i després, ja a notable distància, l'Alt Urgell, la Noguera, l'Urgell i el Pallars Sobirà.

Lògicament, el pes que el turisme i l'oci desenvolupen a cada economia manifesta notables divergències, relacionades pel nivell d'especialització de les estructures econòmiques comarcals i pel pròpia magnitud assolida pel conjunt d'activitats que engloba el món turístic a cada territori. En efecte, globalment podem observar com el turisme i l'oci suposaven l'any 2014 el 20% del Valor Afegit Brut (VAB) total de les economies de les marques turístiques dels Pirineus i l'Aran, mentre que només arribava al 7% al Pla de Lleida. A escala comarcal, sobresortia per damunt de totes l'Aran, on el turisme i l'oci generava el 36% del seu VAB; si bé també comptava aquest sector econòmic amb un rol important al Pallars Sobirà amb un 32%, a l'Alta Ribagorça amb un 29% i a la Cerdanya lleidatana amb un 25%. Pel contrari, a les comarques de les Garrigues, el Pla d'Urgell i la Segarra obtenia un valor per sota del 5%. D'altra banda, si analitzem l'índex d'especialització econòmica, es corrobora fefaentment aquest paper central de les activitats turístiques i d'oci en les economies de les comarques de muntanya lleidatanes.

¹¹ El valor del VAB de l'Hosteleria i la restauració en la present estimació és exactament idèntic al que aporta l'IDESCAT, vegi's en aquest sentit a IDESCAT (2016) *PIB territorial 2014* (<http://www.idescat.cat/pub/?geo=com%3A01&id=pibc#Plegable=geo>).

¹² Recordem que estem parlant del turisme i de l'oci, i no únicament del sector hotelier en aquest estudi. Així mateix, cal retenir que a l'utilitzar com a base d'aquesta estimació del VAB turístic les dades oficials de l'IDESCAT i de l'INE, aquestes engloben el concepte "hoteleria i restauració" a totes les empreses d'allotjament i a tots els bars i restaurants, la qual cosa implica que aquests resultats sumen el VAB derivat estrictament de l'activitat turística i aquells que tenen que veure amb les activitats dels propis residents. El mateix passa quan parlem de les activitats d'oci. Aquest fet comporta que ciutats com a Lleida o comarques molt poblades en el context lleidatà com el Segrià obtinguin un resultats elevats en aquesta estimació.

Un altre aspecte tractat en aquest estudi ha estat una aproximació a la productivitat del sector del turisme i de l'oci a Lleida. Aquest sector mostrava l'any 2014 un nivell de productivitat mitjà en relació al conjunt de sectors econòmics lleidatans, i es situava amb un valor lleugerament per sota de la mitjana que el mateix aconsegueix al conjunt de Catalunya. Així, la productivitat del turisme i de l'oci va arribar als 49.000 euros per treballador a la província de Lleida, mentre que a Catalunya era de 55.000 euros. A més, es constataren diferències de comportament entre les marques turístiques dels Pirineus i l'Aran, que reflectien una productivitat de 50.000 euros, i el Pla de Lleida que es situava en 48.000 euros. A escala comarcal, el valor més elevat s'assolia al Pallars Sobirà amb 62.000 euros i el més baix a les Garrigues amb 41.000 euros -com es pot comprovar la productivitat està molt relacionada amb la magnitud del sector, la presència de grans empreses o equipaments turístics i/o l'especialització en determinats subsectors turístics i de l'oci-. Cal, però, tenir present que la productivitat era força diferenciada entre els diferents subsectors que s'engloben en aquest món del turisme i de l'oci¹³.

En definitiva, aquest estudi pretén ser una primera radiografia de l'aportació econòmica directa del turisme i de l'oci a l'economia lleidatana, que ha volgut ser essencialment coherent amb les estimacions oficials efectuades per l'Institut d'Estadística de Catalunya de les grans xifres de l'economia lleidatana (global i comarcal) i catalana. Les dades aportades demostren fefaentment que aquest sector desenvolupa un paper cada cop més significatiu a l'economia lleidatana, especialment a les comarques de muntanya, tot i que cada cop més està present en moltes viles i ciutats del conjunt de la província -la seva disseminació territorial és més elevada del que habitualment es pensa-. Com, igualment, posen de manifest aquestes xifres la complexitat i heterogeneïtat del conjunt d'activitats que conformen l'economia del turisme i de l'oci. Òbviament, considerem que les característiques de la seva territorialització i la notable diversitat estructural que defineix els múltiples subsectors que hi formen part, haurien de ser tinguts en compte en el moment d'establir les grans línies de la política de promoció, planificació i ordenació del turisme a la demarcació de Lleida.

En darrer lloc, una de les conclusions d'aquest estudi és la necessitat de les administracions i de la societat de comptar amb anàlisis de base sobre l'economia (global i sectorial) i la seva territorialització¹⁴. Aquí, considerem que el compromís de la universitat i les administracions hauria de ser clau per disposar d'informació sòlida i actualitzada que permeti als governs, a les empreses i als ciutadans prendre estratègies i decisions encertades.

¹³ Aquesta informació permet intuir que el salari en els diferents subsectors que engloben les activitats del turisme i de l'oci són molt dispars, com també territorialment. A més, tots es troben per sota de la mitjana salarial de l'economia lleidatana i catalana.

¹⁴ En aquest sentit, la darrera taula input-output de l'economia lleidatana fa referència a l'any 1996, fa vint anys (un excel·lent treball de P.Mir i al. (1999), *La taula-input-output de Lleida 1986 i 1996*, editada per l'Ajuntament de Lleida). Es necessita una actualització d'aquesta informació cabdal per als estudis sectorials de l'economia i la societat lleidatana, sent aquest un dels reptes dels investigadors universitaris i de les administracions dels proper anys. Amb aquesta informació es podria estimar l'impacte indirecte del turisme i de l'oci a la resta de sectors econòmics lleidatans.

6. Bibliografia

Baró, E. (2003): *Comptabilitat satèl·lit del turisme a Catalunya. Estudi de viabilitat*, Idescat, Barcelona.

Cañada, A. (2010): “Extensiones de la Cuenta Satélite del Turismo: Matrices de gasto, viviendas turísticas y otros desarrollos recientes en el ámbito regional”, *Cuadernos de Economía* vol. 33, n.º 91.

Duro Montero, J.A. -dir- (2011): *Estimació del PIB turístic per Catalunya, marques i comarques 2005-2010*, URV -edició online-.

Duro Montero, J.A. (2015): *Aproximació a l'activitat econòmica generada pel turisme a les comarques de Catalunya. Sèrie 2008-2012 (i avenç 2013)*, URV, Observatori Turisme de Catalunya, Tarragona.

Eurostat (2013): *Tourism Satellite Accounts (TSAs) in Europe*, Luxemburg.

Eurostat (2014): *Methodological manual for tourism statistics*, Luxemburg.

Exceltur (2016): *Estudio sobre el impacto del turismo en la economía y el empleo en Canarias, 2015* -edició online-.

Exceltur (2016): *Estudio sobre el impacto del turismo en la economía y el empleo en la Comunitat Valenciana, 2015* -edició online-.

Exceltur (2016): *Estudio sobre el impacto del turismo en la economía y el empleo en Galicia, 2015* -edició online-.

Exceltur (2017): *Índice sintético del PIB turístico español* -edició online-.

Farré Albendea, F.J. (2012): *Valoración económica de los bienes turísticos de las Terres de l'Ebre*, tesi doctoral, URV -edició online-.

Gabinet d'Estudis Econòmics (2013): *Impacte econòmic de l'activitat turística al Berguerà, actualització 2013* -edició online-.

IDESCAT (2007): *Despesa turística, 2005*, Barcelona.

IDESCAT (2016): *Compte satèl·lit del turisme a Catalunya*, Barcelona.

IDESCAT (2016): *Comptes econòmics anuals de Catalunya, sèrie 2010-2016* -edició online-.

IDESCAT (2016): *Enquesta anual dels serveis, 2014* -edició online-.

IDESCAT (2016): *Estadística i comptes de les empreses turístiques* -edició online-.

IDESCAT (2016): *Marc Input-Output de Catalunya 2011* -edició online-.

IDESCAT (2016): *PIB, estimacions territorials, base 2010*, -edició online-.

IDESCAT (2016): *Resultats econòmics de les empreses turístiques. Catalunya. 2014* -edició online-.

INE (2004): *Cuenta Satélite del Turismo de España: Nota metodológica*. Madrid.

INE (2016): *Breve descripción de la metodología para la elaboración de la Cuenta Satélite del Turismo 2010-2014*, Madrid.

INE (2016): *Cuenta Satélite del turismo en España* -edició online-.

INE (2017): *Cuentas económicas regionales, 2016* -edició online-.

INE (2017): *Encuesta de gasto turístico* -edició online-.

INE (2017): *Encuesta del turismo de residentes* -edició online-.

INE (2017): *Movimientos turísticos en fronteras* -edició online-.

Madrona, A.; Soler, E. (2013): *Una estimación de la aportación del turismo a la economía aragonesa (2006-09)*, Servicio de Estudios Económicos, Departamento de Economía y Empleo, Zaragoza.

Maluquer, J. (2011): “El turismo, motor fundamental de la economía de Cataluña (1951-2010)”, *Historia Contemporánea* núm.42, pp.347-399.

OCDE (2016): *An OECD Review of Statistical Initiatives Measuring Tourism at Subnational Level*, París.

OCDE (2016): *Tourism Trends and Policies 2016*, París.

Oliveras, J. -coor- (2016): *Anuari econòmic comarcal de Catalunya, 2016*, BBVA-CaixaBank, Barcelona.

OMT (2008): *Tourism Satellite Account: Recommended Methodologic Framework*, Madrid. OMT (2010): *Tourism Satellite Account data around the world worldwide summary*, Madrid.

OMT (2016): *Panorama OMT del turismo internacional. Edición 2016*, Madrid.

OMT (2017): *Compendium of tourism statistics, 2011-2015*, Madrid.

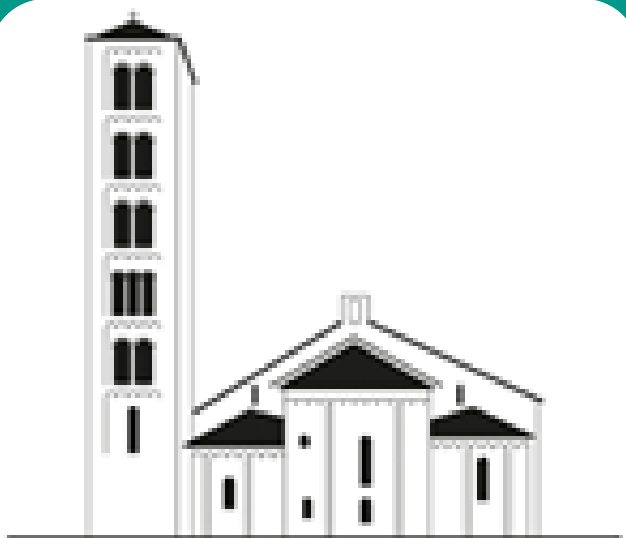
OMT (2017): *UNWTO World Tourism Barometer*, vol.15, January, 2017, Statistical Annex, Madrid.

OMT (2017): *UNWTO World Tourism Barometer*, vol.15, March, 2017, Statistical Annex, Madrid.

OMT (2017): *Yearbook of tourism statistics, 2011-2015*, Madrid.

Mir, P. et al (1999): *La taula-input-output de Lleida 1986 i 1996*, Ajuntament de Lleida, Lleida.

World Travel & Tourism Council (2016): *Travel & Tourism. Economic Impact 2016. Methodology*, Londres.

Càtedra TIM

Col·lecció Estudis **1** (2017)